

Teorie vzniku deviantního jednání

Deviantní (resp. sociálně patologické) chování vždy vzbuzovalo značnou pozornost, protože představuje ohrožení stability společnosti či narušení hodnot a norem, na nichž daná společnost stojí. Teoretické přístupy k jeho vysvětlení lze rozdělit do tří velkých skupin: biologické, psychologické a sociologické.

Tato prezentace vám umožní pochopit, jak se každá teorie dívá na vznik a příčiny deviace, představí hlavní představitele a jejich myšlenky, a zdůrazní potřebu multidisciplinárního uchopení problematiky – tedy integrovat poznatky z různých oborů.

podle Robin Brzobohaty

Tři hlavní teoretické přístupy

Biologické teorie

Zaměřují se na vrozené predispozice, anatomické a fyziologické odchylky, genetiku, hormony a další tělesné faktory, které mohou ovlivnit tendenci k deviantnímu chování.

Psychologické teorie

Zkoumají osobnostní rysy, motivaci, konflikty pudů, sociální učení, frustraci a agresi jako vnitřní psychické mechanismy vedoucí k deviantnímu jednání.

Sociologické teorie

Analyzují roli společenských struktur, subkultur, mocenských skupin, sociální kontroly a nálepkování při vzniku a udržování deviantního chování.

Historický vývoj biologických teorií

1

Fyziognomie

Od středověku do novověku se objevovaly pokusy spojovat vzhled obličeje či tvar lebky s charakterem. Už v antice (Aristotelés) se soudilo, že některé tělesné znaky naznačují sklon k určitým projevům chování.

2

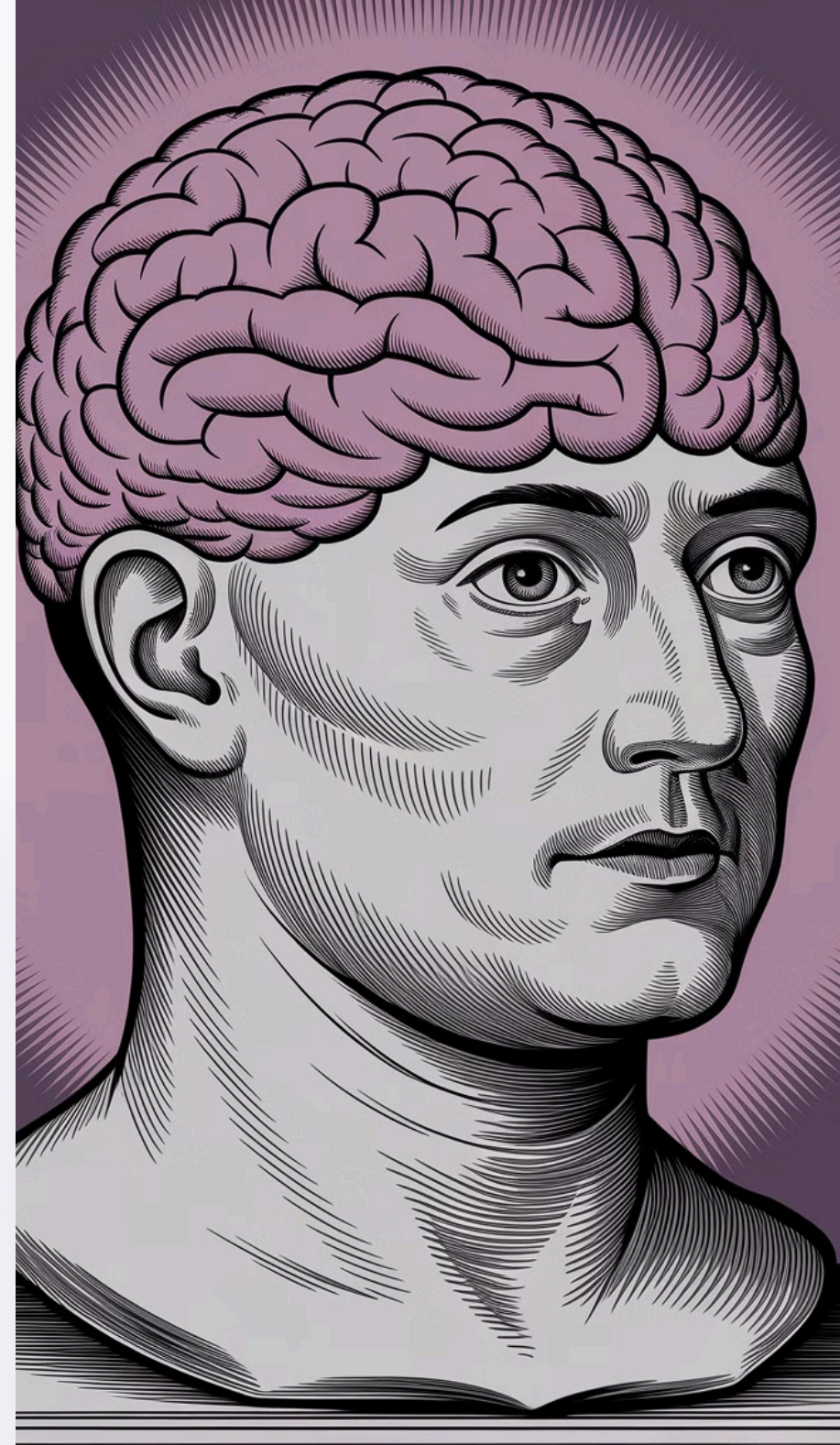
Frenologie

V 18.–19. století Franz Joseph Gall předpokládal, že tvary lebky a hrbolky na ní odrážejí psychické vlastnosti a vlohy (včetně kriminality). Dnes se tato teorie považuje za překonanou.

3

Pozitivistická kriminologie

V 19. století se objevila snaha převzít metody přírodních věd (měření, empirii) pro studium zločinu, což položilo základy pro moderní kriminologický výzkum.

Cesare Lombroso a teorie "rozeného zločince"

Základní teze

Lombroso pracoval jako vězeňský lékař v italských věznicích a měřil stovky lebek a tělesných parametrů vězňů. Vyvodil, že jisté skupině pachatelů lze připsat "atavistické" (primitivní, evolučně zaostalé) fyzické znaky – např. vystouplé čelisti, husté obočí, asymetrický obličej.

Pozdější zmírnění

Sám Lombroso postupně došel k tomu, že příčinou kriminality nejsou jen dědičné odchylky, ale i další faktory jako společenské zázemí a psychika jedince.

Kritika a přínos

Moderní věda jasný vrozený "zločinecký" fenotyp nepotvrdila. Nicméně Lombrosův důraz na empirický výzkum (měření, statistické výstupy) patří k důležitým krokům pro vznik kriminologie jako samostatné disciplíny.

Konstituční teorie: Kretschmer a Sheldon

Ernst Kretschmer (1888–1964)

Rozlišoval pyknický, astenický, atletický a dysplastický typ postavy. U pykniků spojoval sklon spíše k majetkovým a podvodným deliktům; astenici měli tíhnout ke krádežím; atleti se častěji dopouštějí násilných trestných činů.

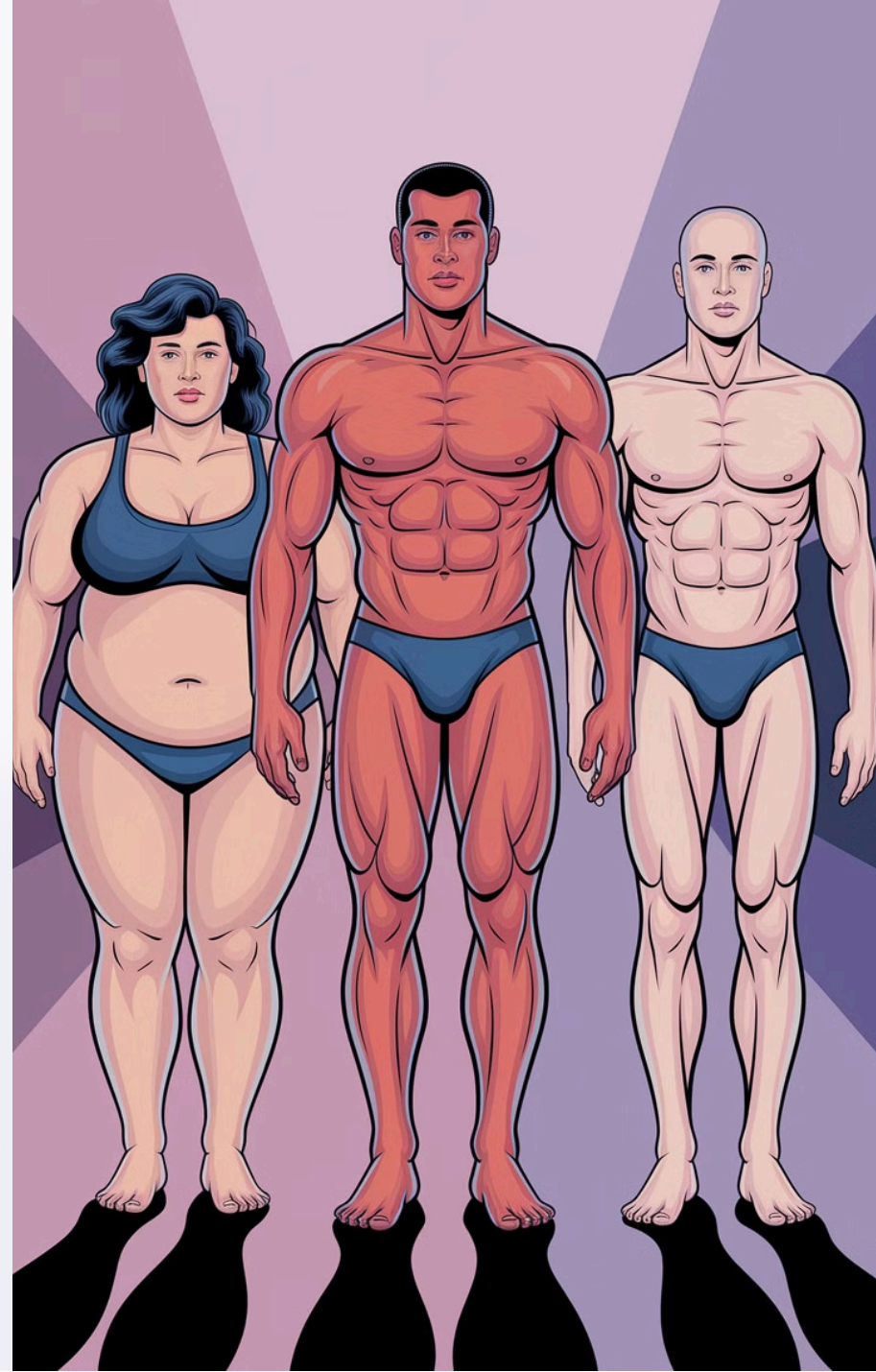
William H. Sheldon (1898– 1977)

Vytvořil koncepci endomorfie, mezomorfie a ektomorfie. Mezomorf (svalnatý, energický) má mít vyšší tendenci k agresi a s tím spojeným deviantním jednáním.

Kritika konstitučních teorií

Tyto teorie jsou příliš zjednodušující. Dnes se uznává, že mohou existovat korelace mezi tělesným somatotypem a rizikem agresivity, ale jde spíše o nepřímou spojitost (např. vyšší sebevědomí mezomorfů, reakce okolí na jejich vzhled).

Genetické a adopční studie

1 Výzkumy dvojčat

Pokud by byla kriminalita čistě dědičná, míra shody u jednovaječných dvojčat by byla extrémně vysoká. Studie (Hutchings, Mednick aj.) ukázaly, že genetický faktor může mírně zvyšovat riziko, avšak není rozhodujícím elementem.

2 Adopční studie

Sledování dětí adoptovaných do jiných rodin. Pokud byl biologický otec delikvent, je malinko větší pravděpodobnost, že i dítě skončí delikventně, ale stejně důležitý je adoptivní rodinný kontext.

3 Chromozomální variace

Klinefelterův syndrom (XXY), resp. XYY varianta: Někdy se teoretizovalo, že XYY muži budou agresivnější a náchylnější k násilným činům. Ale rozsáhlejší vzorky tuto vazbu nepotvrdily – řada mužů s XYY vede zcela konformní život.

Moderní biokriminologie a biochemické teorie

Hormony

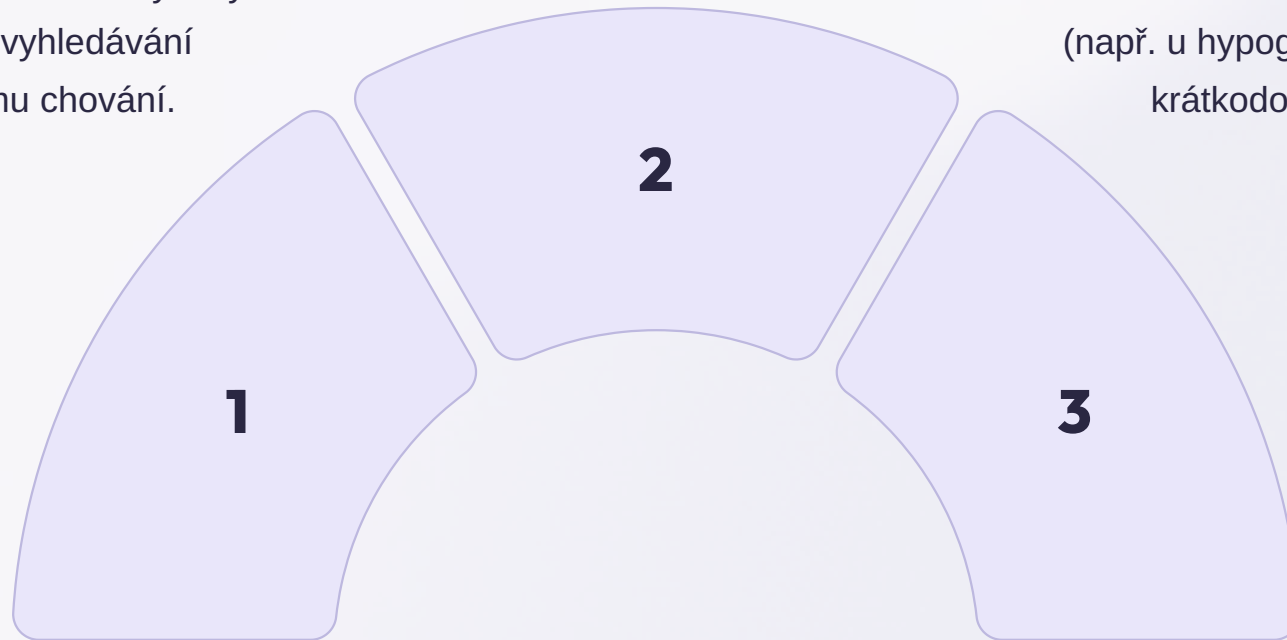
Vyšší hladiny testosteronu mohou souviset s agresivním chováním, ale vždy v kombinaci s dalšími psychologickými a sociálními faktory.

Neurotransmitery

Nízká hladina serotoninu se spojuje s vyšší impulzivitou a agresivitou. Zvýšený dopamin může vést k vyhledávání vzrušení a riskantnímu chování.

Biochemické vlivy

Hyperglykémie, vitaminový deficit: Občas se uvádí teorie, že výkyvy hladiny cukru (např. u hypoglykemických stavů) mohou krátkodobě navodit agresivitu.

Zhodnocení biologických teorií

1

Historický vývoj

Od jednoduchých fyziognomických teorií k sofistikovaným genetickým a biochemickým studiím

2

Moderní pohled

Uznání existence biologických predispozic, ale odmítnutí determinismu

3

Interakční model

Biologické faktory v interakci s psychosociálními vlivy

Moderní biologické teorie uznávají, že existují "předpoklady" (např. některé genetické polymorfismy ovlivňující emoční reaktivitu). Nicméně síla vlivu je často menší, než se historicky předpokládalo. Za rozhodující se považuje interakce s psychickými a sociálními vlivy - například traumatický rodinný kontext může rozvinout biologicky podmíněnou impulzivitu až do formy násilné delikvence.

Psychoanalytické přístupy k deviaci

1

Sigmund Freud (1856–1939)

Osobnost (id, ego, superego) se vyvíjí v dětství. Pokud dojde k nedostatečnému rozvoji superega, jedinec nemusí internalizovat morální zábrany. Kriminální či deviantní jednání je podle Freuda podvědomým vyjádřením konfliktu mezi pudy a vnějšími normami.

2

Obranné mechanismy

Vytěsnění, racionalizace a další obrany mohou potlačovat jisté pudy, ale ty se mohou projevovat v jiných, patologických formách (např. sadistické jednání jako průnik potlačené agresivity).

3

Richard L. Jankins

Detailněji popsal "špatně uspořádanou strukturu" psychiky a uvedl tři typy: introvertní úzkostný, impulzivně agresivní a narušené superego (oslabený obranný krunýř, jedinec se poddává primitivním impulsům).

Behaviorální koncepce deviace

Teorie frustrace a agrese

John Dollard definoval frustraci jako pocit zablokovaného dosažení cíle. Agrese se stává přirozeným vybitím. Pokud společnost neumožní bezpečné formy odreagování, může se objevit deviantní chování (např. vandalismus, fyzické napadení).

Klasické podmiňování

B. F. Skinner ukázal, že chování posilované odměnou (např. obdiv partičky po "hrdinském" trestném činu) se stabilizuje a stává se pravděpodobnějším v budoucnosti.

Sociální učení

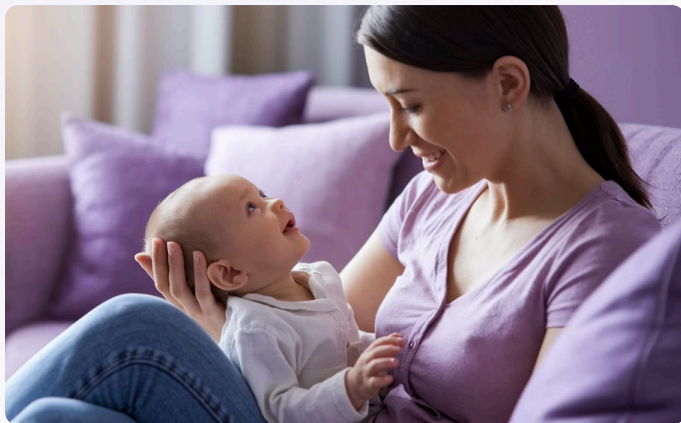
Albert Bandura (Bobo doll experiment) prokázal, že agresivní model ve videu přispívá k agresivnímu jednání dětí → vliv pozorování a napodobování má zásadní význam pro přenos deviantních vzorců.

Teorie morálního vývoje podle Kohlberga

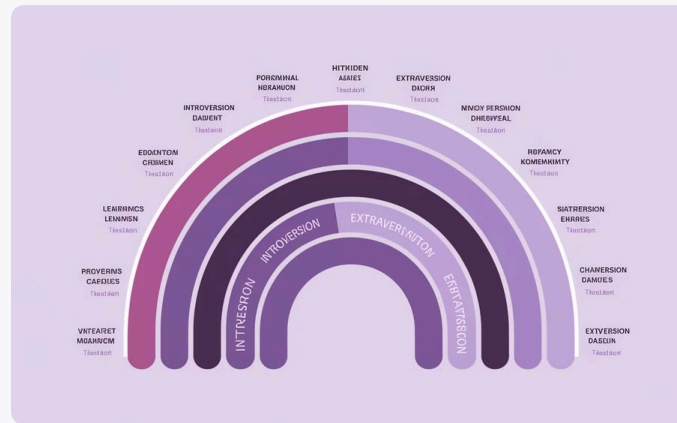
Lawrence Kohlberg definoval tři hlavní úrovně morálního vývoje. Na prekonvenční úrovni se deviantní jednání může objevovat, pokud jedinec nevidí bezprostřední postih. Na konvenční úrovni člověk respektuje normy, protože usiluje o souhlas autorit či společnosti ("dobrý hošík"). Na postkonvenční úrovni je delikvence méně pravděpodobná, leda by jedinec vědomě porušoval zákon v zájmu vyšší morálky (např. občanská neposlušnost).

Další psychologické teorie deviace

Teorie attachmentu (John Bowlby)

Bezpečná vazba matka–dítě je klíčová pro zdravý vývoj. Když dítě postrádá citovou jistotu, může vyrůst v dospělého s narušenou emoční regulací, náchylného k asociálním projevům a neschopného vytvářet zdravé vztahy.

Cloningerova teorie temperamentu

Temperamentové rysy jako vyhledávání nového (ti, kdo potřebují silné podněty, mohou riskovat deviantní podniky) nebo vyhýbání se poškození (příliš nízké → nedostatek strachu, eskaluje agresivita) mohou predisponovat k deviantnímu jednání.

Teorie charakteru

Nízká míra sebeřízení (nezodpovědnost), nedostatek spolupráce (egoismus), slabý "sebepřesah" (materialismus) – to vše může vést k jednání porušujícím společenské normy a hodnoty.

Zhodnocení psychologických teorií

3

Hlavní směry

Psychoanalýza, behaviorismus a kognitivní přístupy tvoří tři základní pilíře psychologického pohledu na deviaci.

2

Klíčové faktory

Vnitřní konflikty a raná socializace jsou považovány za rozhodující pro vývoj deviantního jednání.

4

Praktické aplikace

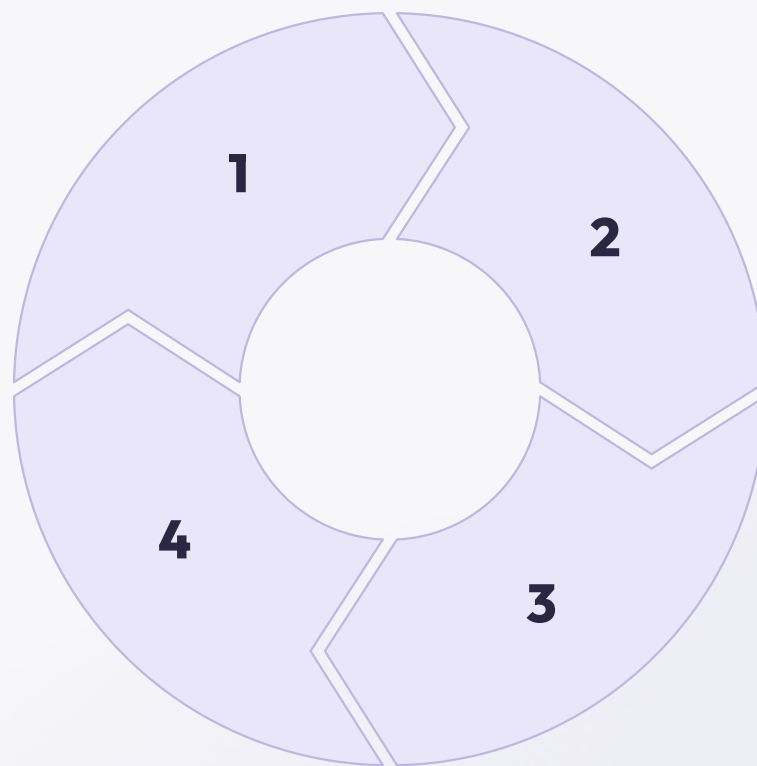
Psychologické teorie nabízejí různé terapeutické přístupy pro prevenci a nápravu deviantního chování.

Psychologické teorie kladou důraz na vnitřní mechanismy a učení. Pro praxi nabízejí cenné strategie: psychoanalytickou či kognitivně-behaviorální terapii ke zpracování vnitřních konfliktů, psychoedukaci a behaviorální intervence (odměňování prosociálního chování) v rodinách a školách.

Émile Durkheim a pojem anomie

Sociální změny
Rychlá industrializace, ekonomické krize

Deviantní chování
Reakce na normativní vakuum

Rozpad hodnot
Ztráta tradičních norem a orientačních bodů

Anomie
Stav společenské dezorganizace

Durkheim zdůrazňoval, že deviantní chování za určitých okolností může plnit i pozitivní funkce: testování hranic norem, stmelení společnosti, jež odsoudí "narušitele", a iniciace společenských změn. Jeho koncept anomie se stal základem pro další sociologické teorie deviace.

Robert K. Merton a teorie anomie

Rozvinutí Durkheimovy teorie

Merton rozvinul Durkheimovu anomii. Podle něj společnost vyzdvihuje cíle, např. finanční úspěch, ale ne každý má rovný přístup k legitimním prostředkům k jejich dosažení, což vytváří tlak k deviantnímu jednání.

Pět forem adaptace

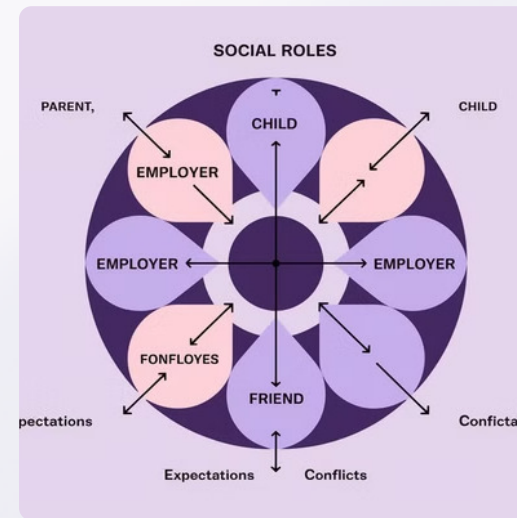
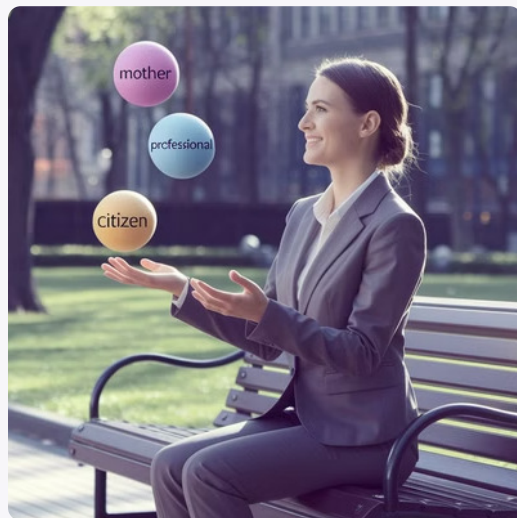
- Konformita (přijímá cíle i prostředky)
- Inovace (uznává cíl, ale používá nelegitimní prostředky – zloději, tuneláři)
- Ritualismus (striktní dodržování pravidel bez zájmu o cíl)
- Únik (odmítá cíle i prostředky – např. drogové úniky)
- Vzpouora (chce nahradit cíle i prostředky novými, např. revoluční hnutí)

Strukturální napětí

Merton zdůrazňoval, že deviantní chování není jen individuální patologií, ale strukturálním problémem společnosti, která vytváří nerovné podmínky pro dosahování kulturně definovaných cílů.

Talcott Parsons a rolové konflikty

Každý člověk má více sociálních rolí (rodič, zaměstnanec, občan atd.). Pokud je v nich rozpor (časový, hodnotový), jedinec může frustraci řešit deviací. Parsons analyzoval, jak rolové konflikty mohou vést k napětí a následně k deviantnímu jednání jako způsobu řešení tohoto napětí.

Teorie konfliktu v sociologii deviance

Karl Marx

Třídní boj v kapitalistické společnosti: bohatí prosazují zákony výhodné pro sebe a udržují chudé v podřízeném postavení. Deviance (delikvence) pak může být reakcí na nespravedlnost a nerovnost ve společnosti.

Ralf Dahrendorf

Rozšířil Marxovu teorii o analýzu konfliktů mezi různými zájmovými skupinami, nejen třídami. Zdůrazňoval, že konflikty jsou nevyhnutelnou součástí společnosti a mohou vést k deviantnímu chování jako formě protestu.

Richard Quinney

Představitel radikální kriminologie tvrdil, že kriminalita se definuje z pozice mocných. Např. drobné přestupky se trestají přísně, zatímco korporátní zločiny často procházejí. Zdůrazňoval politický a ideologický charakter tvorby norem.

Teorie kulturního přenosu

1

Edwin H. Sutherland

Vyvinul teorii diferenciální asociace, podle níž se jedinec učí deviantním vzorcům primárně v malých skupinách, kde jsou tyto vzorce považovány za běžné (např. zlodějská parta).

2

Klíčové faktory přenosu

Rozhodující je frekvence, délka a emocionální kvalita interakce s "deviantními" aktéry. Čím intenzivnější a častější je kontakt s deviantními vzory, tím pravděpodobnější je přijetí jejich hodnot a norem.

3

Subkulturní kontext

Deviantní jednání se často učí v rámci specifických subkultur, které mají vlastní hodnotové systémy odlišné od dominantní kultury. Tyto subkultury poskytují alternativní referenční rámec pro jednání.

Kontrolní teorie Travisie Hirschiho

1 Základní otázka

Hirschi se ptá, proč většina lidí **nepáchá** zločiny. Odpovědí je, že mají silné sociální vazby (attachment k rodině, závazek ke škole, víra v hodnoty). Když tyto vazby slábnou, stává se člověk zranitelnějším k pokušení.

2 Čtyři klíčové složky sociální kontroly

- Připoutanost (attachment) - emocionální vazby k ostatním
- Závazek (commitment) - investice do konvenčních aktivit
- Zapojení (involvement) - účast na legitimních činnostech
- Víra (belief) - přijetí morálních a společenských hodnot

3 Praktické dopady

Kontrolní teorie zdůrazňuje význam posilování sociálních vazeb jako prevence deviace. Programy zaměřené na posílení rodinných vztahů, zapojení do školy a komunity mohou snížit riziko deviantního chování.

Etiketizační (labeling) teorie

Primární deviace

Počáteční porušení normy, které může být náhodné nebo experimentální. Bez společenské reakce by mnoho činů zůstalo v šedé zóně.

Sociální reakce a nálepkování

Společnost reaguje označením jedince jako "devianta", "delikventa", "narkomana" apod. Tato nálepka mění způsob, jak ostatní jedince vnímají.

Sekundární deviace

Jedinec přijímá nálepku jako součást své identity a začíná se chovat v souladu s očekáváními spojenými s touto nálepkou - vzniká sebenaplnující se proroctví.

Howard S. Becker říká: "Sociální skupiny vytvářejí deviaci tím, že ustanovují pravidla jejichž porušování představuje deviantní chování, a aplikují tato pravidla na zvláštní lidi, čímž je označují za outsidersy."

Současné trendy v teoriích deviace

Teorie racionální volby

Cornish a Clarke kombinují ideu, že pachatel vědomě váží zisky a rizika svého jednání s ohledem na konkrétní situaci. Tento přístup zdůrazňuje racionalitu deviantního jednání, i když může být omezená.

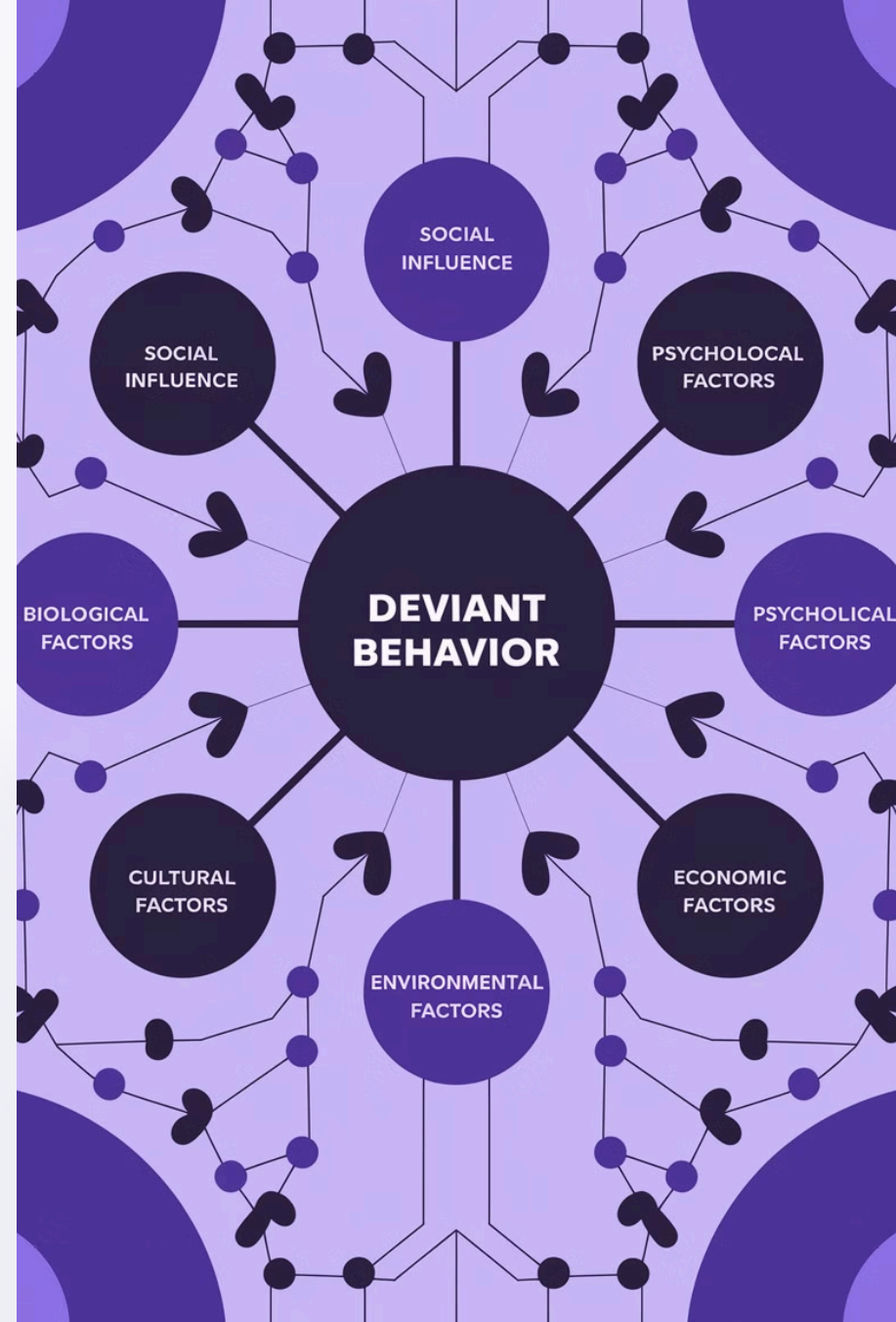
Multifaktoriální přístupy

Hybridní teorie v kriminologii berou v úvahu biologické predispozice, psychologické faktory (např. impulzivitu, neschopnost sebekontroly) a sociální situaci (chudoba, subkultura, stigma).

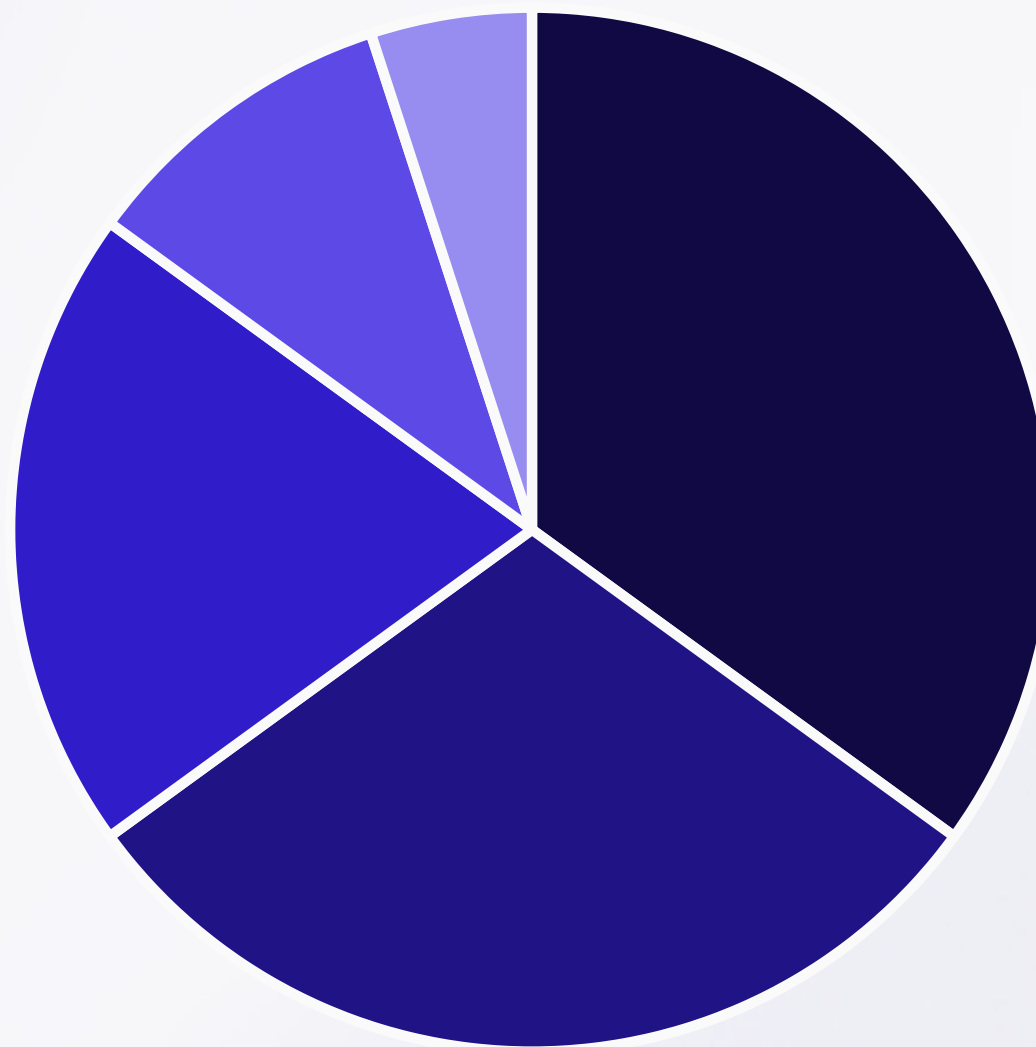

Integrativní modely

Snaha propojit různé teoretické perspektivy do komplexního modelu, který by lépe vysvětlil různorodost deviantního jednání a umožnil efektivnější prevenci a intervenci.

Shrnutí biologických teorií

■ Genetické studie ■ Neurobiologie ■ Biochemické faktory ■ Konstituční teorie ■ Lombrosovská tradice

Biologické teorie prošly významným vývojem od jednoduchých fyziognomických a konstitučních teorií k sofistikovaným genetickým a neurobiologickým přístupům. Dříve byly jednostranné (Lombroso, Sheldon), dnes se mluví o predispozicích (genetických, biochemických), které samy o sobě nezaručují deviantní chování, ale mohou zvyšovat jeho pravděpodobnost.

Moderní biologické teorie uznávají komplexní interakci mezi biologickými faktory a prostředím, odmítají jednoduchý determinismus a zdůrazňují multifaktoriální povahu deviantního jednání.

Shrnutí psychologických teorií

1

Psychoanalytické teorie

Zaměřují se na vnitřní dynamiku osobnosti, konflikty mezi id, egem a superegem, a na význam raných zkušeností pro formování osobnosti. Deviantní chování je chápáno jako výsledek nevyřešených vnitřních konfliktů nebo nedostatečně rozvinutého superega.

2

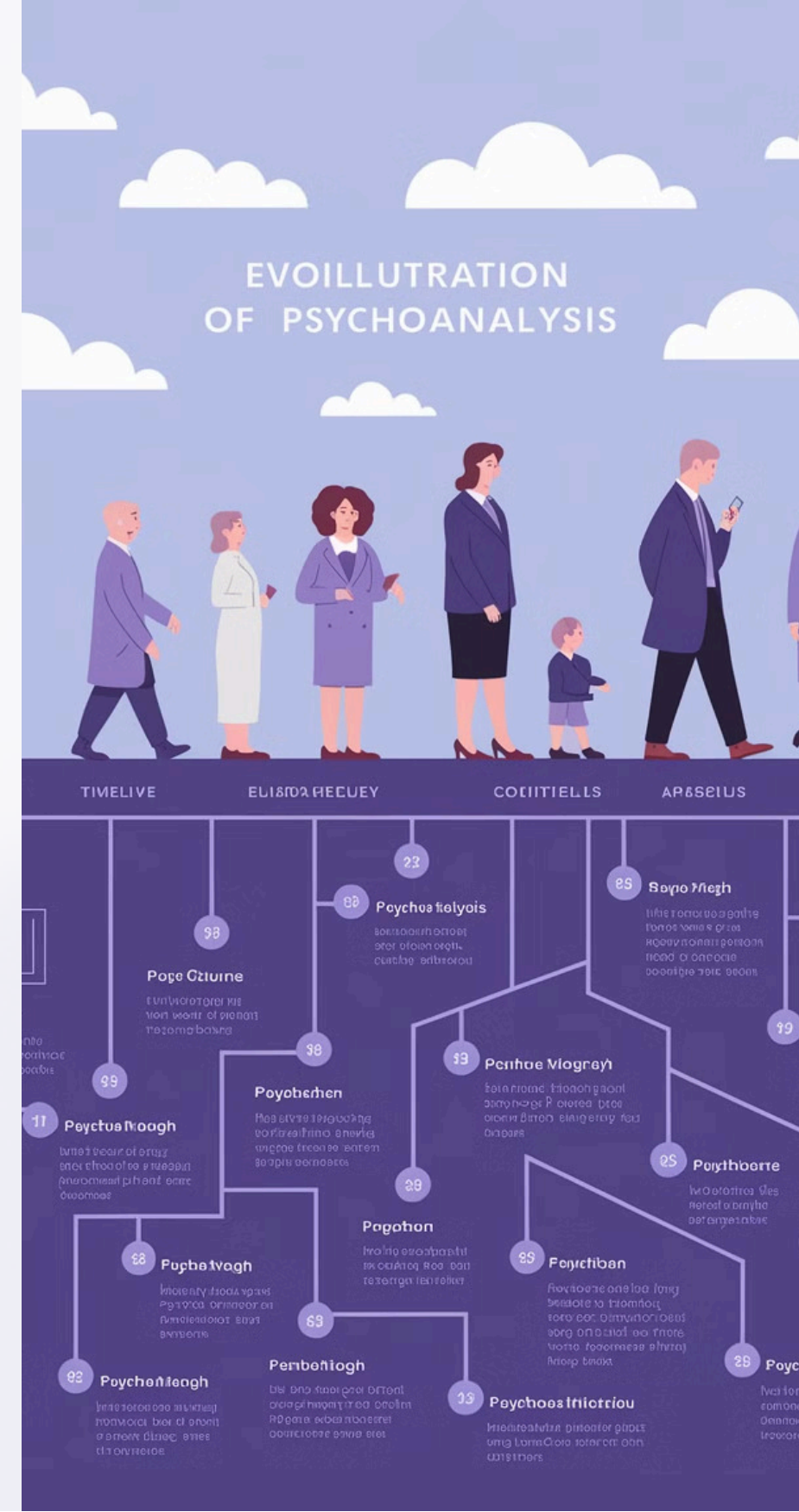
Behaviorální teorie

Zdůrazňují roli učení, podmiňování a modelování v osvojování deviantních vzorců chování. Klíčové jsou koncepty pozitivního a negativního posilování, sociálního učení a frustrace vedoucí k agresi.

3

Kognitivní teorie

Zaměřují se na způsoby myšlení, morální vývoj a zpracování informací. Deviantní jednání může být důsledkem kognitivních zkreslení, nedostatečného morálního vývoje nebo problémů v rozhodovacím procesu.

Shrnutí sociologických teorií

Strukturně-funkcionalistické teorie

Vysvětlují deviantní chování jako důsledek společenských struktur a anomie (Durkheim, Merton). Zdůrazňují, jak společenské uspořádání vytváří tlaky vedoucí k deviantnímu jednání, zejména když existuje rozpor mezi kulturními cíli a dostupnými prostředky.

Teorie konfliktu

Analyzují deviantní chování v kontextu mocenských vztahů a třídních konfliktů (Marx, Quinney). Zdůrazňují, jak dominantní skupiny definují, co je deviantní, a jak je trestní právo nástrojem sociální kontroly sloužícím zájmům mocných.

Interpretativní teorie

Zaměřují se na procesy, jimiž je jednání definováno jako deviantní (labeling), a na přenos deviantních vzorců v subkulturách (diferenciální asociace). Zdůrazňují sociální konstrukci deviance a význam interakcí a interpretací.

Praktické dopady teorií deviace

1

Prevence

Efektivní preventivní programy zohledňují různé úrovně – biologickou (např. hyperaktivitu lze zvládat speciálním režimem), psychologickou (individuální terapie, nácvik zvládnání agrese) i sociální (komunitní projekty, posilování rodinných vazeb).

2

Intervence

Kdo jedná deviantně, může mít různé kořeny svého chování – je nutno zjistit, zda jsou jádrem vrozené sklony, rodinné trauma, subkulturní prostředí, stigma atd. Intervence musí být přizpůsobena konkrétním příčinám.

3

Represe vs. reintegrace

Zatímco biologické či psychoanalytické modely mohou někdy upřednostňovat "léčbu" jedince, sociologické modely často nabádají k reformám sociálních institucí a vztahů. Moderní přístupy zdůrazňují význam reintegrace deviantů zpět do společnosti.

Diskusní otázka: Kyberkriminalita a biologické teorie

1

Problém vysvětlení

Jak vysvětlí biologická teorie nárůst kyberkriminality (hacking, kyberšikana) ve virtuálním prostředí, kde anatomické predispozice nehrají zjevnou roli? Mohou tradiční biologické přístupy adekvátně vysvětlit nové formy deviace v digitálním světě?

2

Možné biologické faktory

I v případě kyberkriminality mohou hrát roli některé biologické predispozice jako impulzivita, vyhledávání vzrušení nebo nedostatek empatie. Tyto vlastnosti mohou být částečně podmíněny geneticky nebo neurobiologicky.

3

Potřeba integrace

Kyberkriminalita jasně ukazuje potřebu integrovat biologické faktory s psychologickými a sociálními, protože samotné biologické predispozice nemohou vysvětlit specifické formy a motivace digitálních trestných činů.

Diskusní otázka:

Psychoanalýza a moderní mládež

Relevance psychoanalýzy

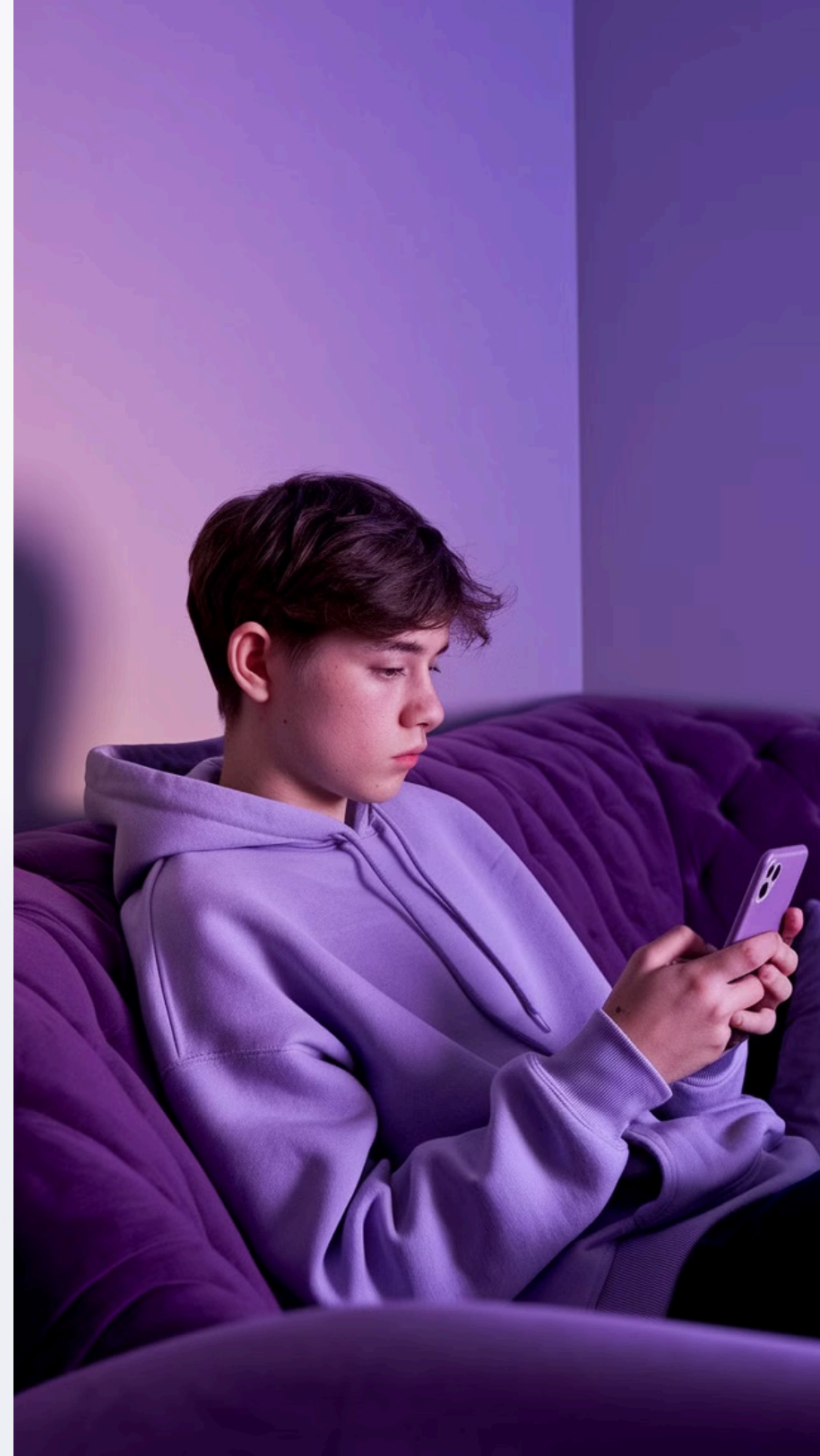
Je psychoanalytická teorie stále použitelná při vysvětlování deviantních projevů moderní mládeže, třeba v kontextu masivního vlivu sociálních sítí? Mohou koncepty jako id, ego a superego pomoci pochopit nové formy deviance?

Digitální identita a self

Psychoanalytické koncepty by mohly být adaptovány na pochopení formování digitální identity, online persony a konfliktu mezi reálným a virtuálním já. Sociální sítě mohou vytvářet nové formy narcismu a exhibicionismu.

Limity klasické psychoanalýzy

Tradiční psychoanalýza vznikla v jiném historickém a kulturním kontextu. Pro plné pochopení současných jevů je třeba ji doplnit o novější psychologické přístupy a sociologické analýzy digitální kultury.

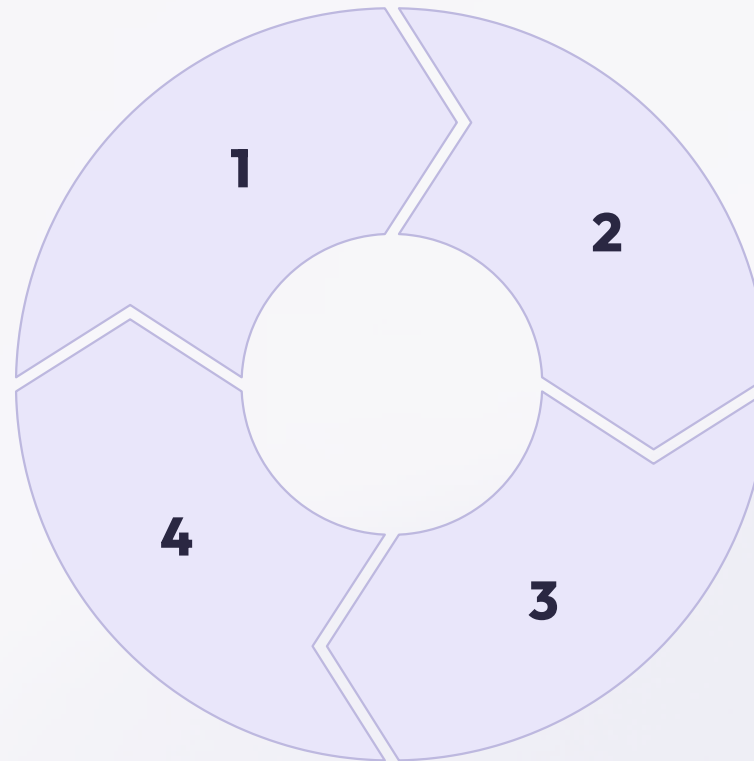
Diskusní otázka: Teorie konfliktu a současný extremismus

Analýza protestů

Jak by se teorie konfliktu uplatnila v analýze protestů a extremismu?

Radikalizace

Přechod k extremistickým formám protestu jako reakce na vnímanou nespravedlnost

Pocit vyloučení

Část populace se cítí marginalizovaná a ignorovaná

Kritika systému

Zpochybňování legitimacy stávajícího společenského uspořádání

Teorie konfliktu by zdůraznila, že extremismus a radikální protesty jsou výrazem hlubších společenských rozporů a nerovností. Zaměřila by se na analýzu mocenských vztahů, ekonomických nerovností a ideologických konfliktů, které vytvářejí podmínky pro radikalizaci určitých skupin obyvatelstva.

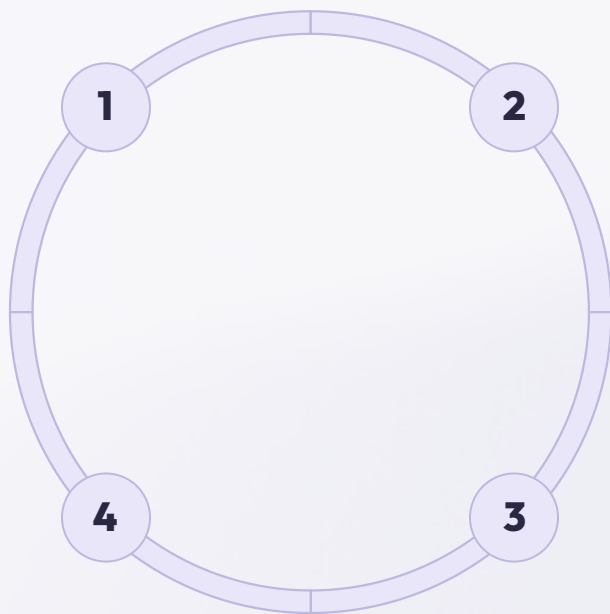
Diskusní otázka: Minimalizace negativních efektů nálepkování

Restorativní justice

Zaměření na nápravu škody a reintegraci pachatele do společnosti místo pouhého trestu a stigmatizace. Mediace mezi pachatelem a obětí může pomoci obnovit narušené vztahy.

Podpora při reintegraci

Programy zaměřené na vzdělávání, zaměstnání a bydlení pro bývalé pachatele mohou snížit riziko recidivy a pomoci překonat stigma spojené s nálepkou "kriminálního".

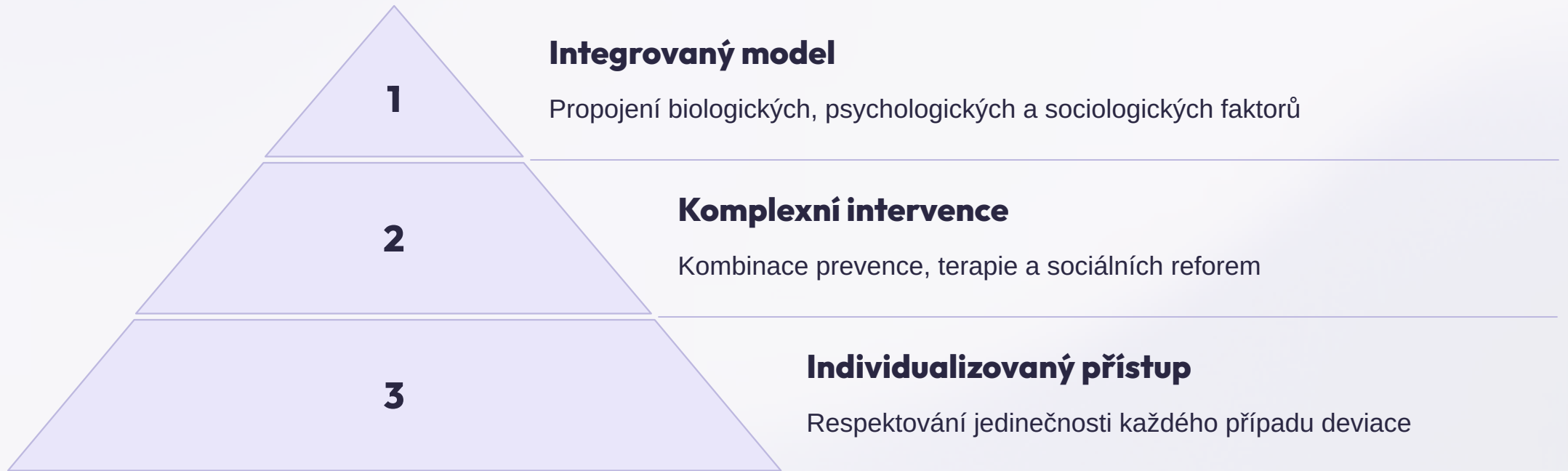
Diverze v trestním řízení

Odklon od formálního trestního řízení, zejména u mladistvých a prvopachatelů, může zabránit formálnímu nálepkování a stigmatizaci. Alternativní sankce a programy mohou být efektivnější.

Destigmatizační kampaně

Veřejné vzdělávací kampaně mohou pomoci změnit vnímání bývalých pachatelů a usnadnit jejich reintegraci do společnosti. Důležité je zdůrazňovat možnost změny a nápravy.

Závěr: Multidisciplinární přístup k deviaci

Výklad deviantního chování je velmi komplexní. Biologické teorie nadále zkoumají genetiku a biochemii, ale už nepopírají vliv socializace. Psychologické teorie integrují různé směry a zdůrazňují proces raného učení, morálního vývoje a emoční regulace. Sociologické teorie analyzují strukturu společnosti, mocenské vztahy a proces nálepkování.

Ve všech teoriích lze nalézt inspirativní prvky pro prevenci a nápravu deviantních jevů. Přitom platí, že žádná teorie není univerzální a že spolupráce mezi obory zůstává klíčem k lepšímu pochopení i účinnějším intervencím.